

21. Такава тенденция беше очевидна в по-ранните трудове на рналп и в съчиненията на други членове на Виенския кръжок

22. Един обект - например число или множество от числа - се рича определим /в даден формализъм/, ако съществува пропозиционална функция, която го определя /виж бележка 13/. Така терминът „определим“, въпреки метаматематическия /семантически/ произход, е чисто математически по своя обхват, тъй като изразява свойство /означава клас/ от математически обекти. Впоследствие понятието за определимост може да бъде преопределено с много математически термини, макар и не във формализираната теория, към която то се отнася; основната идея на дефиницията обаче остава непроменена. Може да се отбележи, че терминът „определим“ понякога се употребява в друг метаматематически /но не семантически/ смисъл; това се среща, например, когато казваме, че един термин е определен с други термини /на основата на дадена аксиоматична система/.

Превод Иван Годоров

ЧАРЛЗ ПЪРС /1839-1914/

Основателят на прагматизма е роден в Кеймбридж, щата Масачузетс, в семейството на виден американски математик. Бъдещият философ получава образованието си в Харвард, където се дипломира през 1859 г. В продължение на 15 години работи като астроном в обсерваторията на Харвард и като физик в различни служби на САЩ. Свободното си време посвещава на проблеми из областта на философията и логиката, публикувайки от време на време статии по тези въпроси. През 1879 г. Пърс¹ е поканен да чете лекции по логика в новосъздадения университет „Джон Хопкинс“ в Балтимор, където работи до 1884 г. След като получава неголямо наследство, той се оттегля през 1887 г. в град Милфорд, щата Пенсилвания, и остава в относителна изолация до края на живота си. Творчеството на философа обхваща изследвания в областта на логиката, епистемологията, семиотиката, космологията, онтологията, математиката, историята, феноменологията, религията. Внушителното по обем творчество е събрано и издадено след смъртта му в осем тома в Кеймбридж, Масачузетс. За настоящото издание са преведени двете му основни статии, свързани с прагматизма.

КАК ДА НАПРАВИМ ИДЕИТЕ СИ ЯСНИ*

1. Яснота и отчетливост

Който е преглеждал някое съвременно съчинение по логика², без съмнение ще си спомни двете разграничения - между ясни и неясни и между отчетливи и объркани понятия. те са направени преди около два века и оттогава не са подобрявани или променяни. Логиците обикновено ги причисляват към бисерите на своята наука.

Ясната идея се определя като идея, схваната така, че да бъде разпозната, когато и да се срещне, и то по такъв начин, че да не бъде сбъркана с никоя друга. За идея, която не се отличава с такава яснота, се казва, че е неясна.

Всъщност това е просто философска терминология. Но понеже се определя тъкмо яснотата, логиците са могли да го направят малко по-понятно. За да разпознаваш винаги една идея и при никакви обстоятелства да не я бъркаш с друга, колкото и замъглено да се появява тя, би трябвало да имаш наистина такава изумителна сила и яснота на интелекта, каквато рядко се среща на този свят. От друга страна, едва ли може да се нарече яснота на представата това, че просто познаваш идеята и никога не се колебаеш при разпознаването ѝ в нормални условия. В последна сметка тази яснота остава само субективно усещане за умение, което може да е съвсем погрешно. Приемам все пак, че когато логиците говорят за „яснота“ те нямат предвид друго освен такова познание с идеята, защото го смятат за незначително достойнство, допълвано от друго качество - отчетливост.

Отчетливата идея се определя като идея, която не съдържа нищо неясно. Това е технически език. Под съдържание на дадена идея логиците разбират онова, което е включено в определението ѝ. Според тях идеята се схваща отчетливо, когато можем да ѝ дадем точно определение в общи понятия. Тук професионалните логици изоставят проблема. не бих занимавал читателите с онова, което би трябвало да изяснят, но е поразителен пример как те са дремали през дълги периоди на интелектуалното развитие, как равнодушно са пренебрегвали постигнатото от съвременната мисъл, как не са и

* Peirce, Ch.S. How to make our ideas clear. - In: The Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vols. 1-6. Charles Hartshorne and Paul Weiss, eds. Cambridge, Mass, 1931-1935.

помисляли да приложат нейните уроци в логиката. Лесно е да сепокаже, че учение, според което съвършена представа се постига чрез познатост и абстрактна отчетливост, може да принадлежи само на отдавна угаснали философии. Време е да се формулира метод за постигане на по-съвършена яснота на мисълта - такава, каквато е възхищение наблюдаваме у днешните мислители.

Когато Декарт се заел с реконструирането на философията, първата му стъпка била да допусне /теоретически/ скептицизма и да отхвърли схоластическата практика, според която авторитетът е последният източник на истината. После той потърсил по-естествен извор на истинни принципи и решил, че го е открил в човешкото съзнание. Така по възможно най-краткия път той преминал от метода на авторитета към априорния метод³. Самосъзнанието трябвало да осигурява фундаменталните истини и да решава кое е в съгласие с разума. Но очевидно не всички идеи са верни - и Декарт трябвало да отбележи, че първо условие за истинността им е тяхната яснота. На него никога не му е хрумвала разликата между идея, която изглежда ясна, и наистина ясна идея. Защо да се съмнява в сведенията на самонаблюдението за съдържанието на съзнанието, след като му се доверява дори относно знанието за външните неща? Вероятно после, виждайки хора, които наглед съвсем ясно и уверено поддържат противоположни мнения за основни принципи, Декарт е трябвало да приеме, че яснотата на идеите не е достатъчна, че те трябва да бъдат и отчетливи, т.е. всичко, свързано с тях, да е ясно. Вероятно /без да го е изяснил прецизно/ той е имал предвид диалектическата проверка - идеите да изглеждат не само ясни отначало, но и дискусиата да не открива в тях никаква неяснота.

Това е отчетливостта у Декарт. Тя напълно съответства на философията му, която Лайбниц развива по-нататък. Този велик и неповторим гений е забележителен с онова, което е пропуснал да види, не по-малко, отколкото с онова, което е видял. Било му е съвсем ясно, че един механизъм не може да работи непрекъснато, без да бъде захранван с някаква енергия. Но Лайбниц не разбрал, че механизъмът на съзнанието може само да трансформира знание, не и да го поражда, без да се подхранва с фактите на наблюдението. Така той не забелязал най-същественото от картезианската философия: че да приемаме твърденията, които ни се струват съвършено очевидни, е нещо, което - логично или не - ние не можем да не правим. Вместо да разгледа проблема така, Лайбниц свел първите

принципи на науката до два класа: такива, които не могат да бъдат отречени без противоречие, и такива, които са резултат от принципа за достатъчното основание /за това ще говорим по-нататък/. Лайбниц явно не съзнавал голямата разлика между своята позиция и тази на Декарт⁴ и се върнал към старите баналности на логиката. Абстрактните определения играят голяма роля в неговата философия. Декартовият метод не обяснявал как може да приемаме представите си за ясни, а всъщност те да са твърде мъгливи. Забелязвайки това, Лайбниц естествено не открил по-добър изход от абстрактното определяне на всеки важен термин. Като възприел разграничението между ясни и отчетливи идеи, той определил отчетливостта като ясна представа за всичко, включено в дефиницията. Оттогава насам в учебниците се преповтарят неговите думи. няма опасност тази химерична схема някога да бъде отново надценена. От аналитичните определения не може да се научи нищо ново. Наличните вярвания обаче могат да се подредят по този начин, редът е важен елемент на интелектуалната икономика, както и на всяка друга. Може да се приеме, че е правилно запознатостта с идеята да се разглежда като първа стъпка към ясната представа, а определянето на идеята - като втора стъпка. Но ако не се спомене и друга, по-висша прегледност на мисълта, всъщност се копира изчерпана преди стотина години философия. Може би многовъзхваляваното „украшение на логиката“ - учението за яснотата и отчетливостта - е много хубаво, но е крайно време да пратим старото бижу в антиквариат и да носим нещо, по-добре приспособено към съвременните нужди.

Първото нещо, което трябва да научим от логиката, е как да правим идеите си ясни. Този най-важен урок се подценява само от умове, които действително се нуждаят от него. Да знаем какво мислим, да сме господари на даваните от нас значения - това би било здрава основа за всяка сериозна мисъл. Урокът се научава най-лесно от хора с оскъдни и ограничени идеи. те са много по-щастливи от онези, които безпомощно тънат в дълбока понятийна кал. Вярно е, че една нация може от поколение на поколение да преодолее неудобствата на изключително богатия език и неговия естествен спътник - огромната, неизмерима идейна дълбочина. Можем да разберем как в историята такава нация бавно усъвършенства литературните форми, променя облика на метафизиката и с неуморно търпение, което често е компенсация, изпъква във всяка

област на духовната култура. Но не е обърната още онази страница от историята, която да ни каже ще надделее ли накрая или не такава нация над народ, чиито идеи /както и думите в езика му/ са малобройни, но който си служи с тях великолепно. Обаче няма съмнение, че за индивида няколко ясни идеи са по-ценни от много, но объркани. Един младеж трудно може да бъде убеден да жертва по-голямата част от мислите си, за да запази останалите, а обърканата глава най-малко е способна да разбере необходимостта от такава жертва. Обикновено можем само да му съчувстваме като на човек с вроден дефект. Времето помага, но интелектуалната зрелост, свързана с яснотата, често закъснява. Изглежда това е нещастно съчетание на Природата. Яснотата е по-малко необходима за намерилия мястото си в живота човек, последствията от чиито грешки вече са се проявили в основни линии, отколкото за човек, който е в началото на своя път. Ужасно е да гледаш как една неясна идея, една формула без смисъл, затаила се в ума на млад човек, може да причини същото, каквото причинява съсирек в артерия - възпрепятства подхранването на мозъка и обрича жертвата да крее в пълнотата на интелектуалната ѝ сила и в разцвета на интелектуалното ѝ богатство. Случва се човек години наред да има за свое скъпо и любимо занимание смътната сянка на някаква идея, дотолкова лишена от смисъл, че не може да бъде доказуемо погрешна. Независимо от това, той я обича страстно, не се разделя с нея денем и нощем, отдава ѝ силата и живота си, забравя заради нея всичко друго и, казано накратко, живее с нея и за нея, докато тя не стане сякаш плът от плътта му и кръв от кръвта му. И някое светло утро се събужда, за да разбере, че си е отишла, че е изчезнала съвсем, като красивата Мелюзина⁵ от приказката, и че заедно с нея го е напуснала и същността на живота му. Аз самият познавах такъв човек. И кой може да каже колко истории за търсачи на квадратурата на кръга, метафизици, астролози и какви ли още не могат да се открият в старата германска /или френска! / приказка?

2. Прагматическият принцип

Изложените в първата част на това съчинение принципи водят непосредствено към метод за постигане на по-висша от „отчетливостта“ на логиките яснота на мисълта. Беше отбелязано, че мисловният акт се стимулира от съмнението и се прекратява, щом се постигне вярване, така че постигането на вярване е единствената

функция на мисълта. Обаче тези думи са твърде силни за целта ми. Сякаш съм описал явленията, видени под умствен микроскоп. Съмнението и Вярването, в обичайната употреба на тези думи, свързани с религиозни или други трудни спорове. Тук обаче ги използвам, за да обознача съответно възникването на всеки, маловажен или съществен, въпрос и неговото разрешаване. Ако, например, във файтон извадя протмонето си и открия в него една петцентова монета и пет монети по един цент, докато ръката ми се приближава към протмонето, аз решавам с кои от тях да платя. Да се нарича такъв въпрос Съмнение, а моето решение - Вярване, означава, разбира се, да се използват думите не на място. Да се говори, че подобно съмнение предизвиква раздражение, нуждаещо се от успокояване, предполага неустойчив характер, граничещ с лудост. И все пак, ако разгледаме проблема внимателно, трябва да допуснем /макар разделение да е силна дума/, че ако има и най-малко колебание дали да платя с петте монети или с едната петцентова монета /а такова колебание сигурно ще възникне освен ако не действам по предварително установен навик/, у мен е възбудена неголяма умствена активност, достатъчна за вземането на решение. Най-често съмнение възниква от макар и моментна нерешителност в действията. Понякога не е така. Случвало се е например да чакам на гара и, за да минава времето, да чета обявите по стените, да сравнявам различните маршрути и влакове, с които не съм и мислил да пътувам, и просто да се забавлявам с колебанието си, понеже съм бил отегчен, и не е имало с какво да се занимавам. Преднамереното колебание, било то просто за развлечение или със сериозна цел, играе важна роля в научните изследвания. Съмнението, както и да е породено, подтиква ума към лека или енергична, спокойна или бурна дейност. През съзнанието бързо преминават непрестанно преливащи един в друг образи, докато накрая, когато всичко свърши - мое би за част от секундата, след час или след много години, - откриваме, че сме решили как да действат при обстоятелства като онези, породили колебанието ни. С други думи, постигнали сме вярване.

В този процес се наблюдават два вида елементи на съзнанието, разликата между които би могла да се поясни най-добре чрез следния пример. В едно музикално произведение има отделни тонове и мелодия. Отделен тон може да звучи в продължение на час или ден. Във всеки миг от този интервал той съществува така цялостно, както и в интервала изобщо. Докато звучи, тонът може да ангажира сетивото, за което всичко минало отсъства толкова, колкото и са-

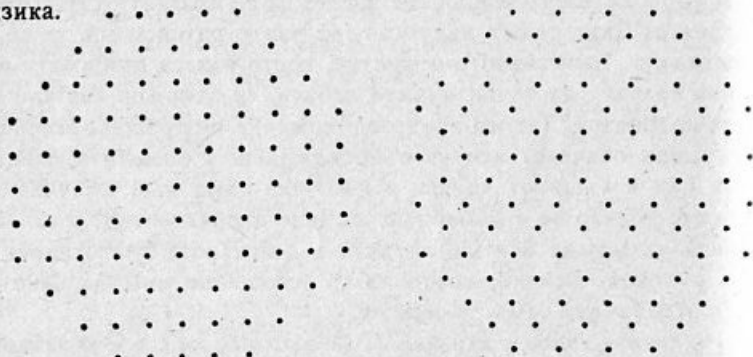
мото бъдеще. Не е така обаче с мелодията. Нейното изпълнение заема определено време, а в отделните моменти се свирят само отделни нейни части. Мелодията се състои от последователно подредени звуци, които стигат до ухото по различно време. За да се възприеме мелодията, е нужна някаква непрекъснатост от съзнанието, която превръща в настоящи за нас протичащи във времето събития. Разбира се, ние я възприемаме, като чуваме отделните тонове. Но не може да се каже, че ние направо я чуваме, защото ние чуваме само настоящето в момента, а подреденост от последователности не може да съществува в един момент. тези два вида обекти - непосредствено съзнаваното и опосредствено съзнаваното - могат да се открият във всяко съзнание. Някои елементи /усещанията/ присъстват изцяло във всеки миг от траенето си; други /мисълта/ са действия с начало, среда и край и се свеждат до съответствие между последователните усещания, протичащи през съзнанието. Те не могат да са непосредствено настоящи за нас, а трябва да покриват част от миналото или бъдещето. Мисълта е нишката на мелодията, която пронизва последователността на усещанията ни.

Освен това, както едно музикално произведение може да се напише на части, всяка от които има своя собствена мелодия, така между едни и същи усещания могат да съществуват различни системи от отношения на последователност. те се различават по мотиви, насоки или функции. Мисълта е само една от тези системи, понеже единственият ѝ мотив, насока и функция е получаването на вярване. Всичко, което не е свързано с тази цел, принадлежи на друга система от връзки. Мисловната дейност може случайно да има и други резултати, например може да служи за развлечение. Сред дилетантите често могат да се открият хора с пристрастена към удоволствието мисъл. Те изглежда се дразнят от възможността накрая да бъде решен въпросът, на чието разнищване те са се наслаждавали. Позитивното откритие, което изнася любимата им тема извън арената на педантичните дебати, се посреща със зле прикрития неприязън. Такова предразположение развъртава мисълта. Ако се отдели обаче от всички съпровождащи я елементи, мисълта по своя дух и същност винаги е насочена само към получаването на вярване /макар че е възможно да бъде нарочно отклонена/. Единствената възможна цел на мисълта в действие е постигането на мисъл в покой. Всичко, което няма отношение към вярването, не е част от мисълта сама по себе си.

Но тогава какво е вярване? То е затишието, с което завършва една музикална фраза в симфонията на интелектуалния ни живот. ви-

дяхме, че то има точно три характеристики: първо, то е нещо, което съзнаваме; второ, успокоява причинената от съмнението тревога; трето, свързано е с установяване на правило за действие или, казано накратко, на навик. когато тревогата от съмнението /а то е мотивът за мислене/ затихне, постигналата вярване мисъл се отпуска и идва покой. Но тъй като вярването е правило за действие, което води отново до съмнение и отново до мисъл, - едновременно с това, че е край, то е и ново начало за мисълта. Затова си позволим да нарека вярването мисъл в покой, въпреки че по същността си мисълта е действие. Крайният резултат на мисленето е упражняването на воля, от която мисълта вече не е част. Вярването обаче е само стадий на умствена дейност. То се дължи на мисълта и влияе върху поведението - а това се отразява на бъдещото мислене.

Същността на вярването е установяването на навик. Различните вярвания се отличават по поражданите от тях действия. Ако в това отношение вярванията не се различават, ако те разрешават едно и също съмнение чрез получаването на едно и също правило за действие, тогава различното им съзнаване не ги прави различни - точно както свиренето на мелодия в различни октави не е свирене на различни мелодии. Често се правят въображаеми отлики между вярвания, които не съвпадат само в начина си на изразяване. Възникващата от това неразбория обаче е безспорна. Да вярваш, че дадени обекти са подредени както на фиг. 1, и да вярваш, че са подредени, както на фиг. 2, е едно и също вярване. А е възможно човек да се съгласи с едното твърдение и да отхвърли другото. Такива неверни отлики са толкова вредни, колкото и смесването на действително различни вярвания. Това са капани, за които винаги трябва да си даваме сметка, особено когато се занимаваме с метафизика.

Фиг. 1

Фиг. 2

Подобна често срещана заблуда е да се приема усещането, продуцирано от неяснотата на собствената ни мисъл, за характеристика на обекта, за който мислим. Вместо да схванем неяснотата като чисто субективна, ние си въобразяваме, че съзерцаваме качество на обекта и че неговата същност е тайнствена. Ако после това схващане ни бъде представено в чиста форма, ние не го разпознаваме, защото ни липсва чувството за непонятност. Очевидно докато съществува, това заблуждение е непреодолимо препятствие за ясното мислене. От еднакъв интерес е за противниците на рационалната мисъл да го поддържат, и за привържениците ѝ - да се пазят от него.

Друга подобна заблуда е да се приеме разликата в граматическите конструкции за разлика между изразяваните идеи. В нашето педантично време, когато повечето писатели обръщат внимание не толкова на нещата, колкото на думите, тази грешка е твърде разпространена. Когато казвам, че мисълта е действие и че се състои от отношение, в изказването ми няма противоречие, а само граматическа неяснота /въпреки че една личност извършва действие, а отношението може да е само резултат от действие/.

ще бъдем напълно защитени от всички тези софизми, докато си даваме сметка, че цялата функция на мисълта е да създава навици за действие; че всичко, свързано с дадена мисъл, но не и с целта ѝ, е придатък на мисълта, не и част от нея. Ако някоя цялост сред усещанията ни, например когато слушаме музика, няма отношение към действието ни в определен случай, ние не я наричаме мислене. Следователно, за да постигнем значението на мисленето, трябва просто да определим до какви навици то води, какво значи определено нещо да е равнозначно на това, до какви навици води то. Идентичността на един навик зависи от това, как той би ни накарал да действаме не само при най-вероятни обстоятелства, но и при такива, които биха могли да възникнат, независимо от това, колко са невероятни. Какъв е навикът зависи от това, кога и как той ни кара да действаме. „Кога“ е свързано със стимула за действие, който винаги се получава от възприятие. „Как“ е свързано с целта на всяко действие - постигането на някакъв осезаем резултат. тоест осезаемото и практически разбираемото е в основата на всяка истинска мисловна отлика, независимо от това, колко е неуловима. Няма такава фина разлика в значенията, която да се заключава в друго освен във възможна практическа разлика.

За да преценим последствията от този принцип, нека да разгледаме в неговата светлина учението за трансубстанциацията⁶. Протестантите смятат, че елементите на тайнството са плът и кръв само в преносен смисъл - те хранят душите ни, както месото и кръвта хранят телата ни. Но католиците твърдят, че това са буквално плът и кръв, въпреки че притежават всички осезаеми качества на нафора и разрежено вино. Ние обаче не можем да имаме друго понятие за вино освен онова, в което можем да повярваме, т.е.:

1. Това, онова или нещо друго е вино; или

2. Виното има определени характеристики.

Такива вярвания са просто самоуведомявания: при случай бихме действали с нещо, за което вярваме, че е вино, според качествата, които вярваме, че виното притежава. повод за такова действие е някакво осезаемо възприятие, а негов мотив - получаването на осезаем резултат. Действието е свързано най-вече с онова, което възбужда сетивата, навикът има същата натовареност като действието, вярването - същата натовареност като навика, а понятието - същата натовареност като вярването. Следователно не можем да разбираме под „вино“ нещо друго освен онова, което пряко или косвено влияе върху сетивата. Безсмислен жаргон е да се говори за нещо, което има всички осезаеми характеристики на вино, а всъщност е кръв. тук нямам намерение да изследвам теологическия проблем, а просто го ползвам като логически пример и не очаквам отговора на теолозите. Искам само да изтъкна колко е невъзможно да имаме идея, отнасяща се до друго освен до породените от нещата сетивни въздействия. Идеята за нещо е идеята за неговите осезаеми ефекти. Ако си въобразяваме, че имаме някаква друга идея, ние се самозаблуждаваме и приемаме съпътстващото мисълта усещане за част от самата мисъл. Абсурдно е да се твърди, че мисълта има някакъв смисъл, независим от единствената ѝ функция. Глупаво е католиците и протестантите да си въобразяват, че спорят за елементите на тайнството, ако не спорят за някой от осезаемите им ефекти.

Тогава правилото за постигане на третата степен на яснота на представата може да се формулира така: ние възприемаме обекта, за който си съставяме понятие, предвид практически възприемаемите му ефекти. Понятието за тези ефекти е цялото понятие за обекта^{7,8}.

3. Някои приложения на прагматическия принцип

Нека да илюстрираме това правило с няколко примера. И за да започнем с възможно най-простия, нека се запитаме какво искаме да кажем, когато назоваваме дадено нещо „твърдо“. Очевидно е, че то няма да бъде издраскано от много други неща. Общата представа за това качество, както и за всяко друго, се основава върху неговите мислими ефекти. Няма абсолютно никаква разлика между нещо твърдо и нещо меко, докато не бъдат подложени на проверка. Предположете например, че един диамант може да кристализира сред възглавница от мек памук и да остане там, докато накрая не изгори. Неправилно ли ще бъде да се твърди, че диамантът е бил мек? Въпросът изглежда глупав и наистина би бил такъв другаде, но не и в логиката. тук подобни въпроси често са много полезни, тъй като чрез тях логическите принципи изпъкват много по-релефно, отколкото при обикновени дискусии. На подобни въпроси в логиката не бива да се отговаря прибрзано, а трябва да се разглеждат внимателно и грижливо, за да се открият проявените в тях принципи. В дадения случай бихме могли да изменим въпроса и да запитаме какво ни пречи да твърдим, че твърдите тела са съвсем меки, докато не бъдат докоснати, а след това твърдостта им нараства заедно с натиска, докато накрая не бъдат одраскани. Добре обмисленият отговор е: подобен начин на изразяване не би бил неправилен. той би довел до изменение в сегашната употреба на „твърдо“ и „меко“, но не и в значенията им, тъй като не прибавя нов факт към действителното съществуващото състояние на нещата. В случая би се получила само крайно несръчна подредба на фактите. Това ни кара да отбележим, че въпросът какво би станало при предполагаеми обстоятелства не засяга факта, а само най-ясната подредба на обстоятелствата. Например въпросът за свободната воля и съдбата в неговата проста, оголена от многословие форма е: извършил ли съм постъпка, от която се срамувам; могъл ли съм с усилие на волята да устоя на изкушението и да постъпя по друг начин? Философският отговор е, че тук не става дума за факт, а само за подредбата на факти. Ако ги подредим така, че да изтъкнем специфичното във въпроса - а именно, че съм длъжен да се обвинявам за неправилната си постъпка, - тогава е съвсем правилно да се каже, че ако съм искал да постъпя другояче, а не както съм постъпил, аз наистина бих постъпил по друг начин. Ако фактите обаче се групи-

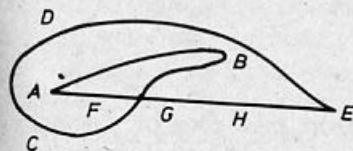
рат с оглед на друго важно съображение, вярно е и това, че щом веднъж се поддам на достатъчно силно изкушение, то ще постигне своето, независимо от съпротивата ми. Тук няма противоречие, каквото би възникнало при невярна предпоставка. *Reductio ad absurdum* означава да се покаже, че противоречиви резултати следват от хипотеза, която поради това се оценява като погрешна. В спора за свободната воля са включени много въпроси и аз далеч не искам да кажа, че и двете страни са прави. Напротив, мисля, че едната страна отрича важни факти, а другата не го прави. Аз просто твърдя, че само горният въпрос е породил съмнението; че ако не е бил той, спорът никога не би възникнал, и че този въпрос се решава напълно по посочения начин.

Нека сега да потърсим ясна идея за „тегло“. Това също е сравнително лесно. Да кажем, че едно тяло е тежко, значи просто да твърдим, че при липсата на противоположна сила то ще падне. Очевидно това е цялата представа за тегло /като се изключат различните уточнения, които би направил използващият думата физик - например как ще падне тялото и т.н./. А онова, което разбираме под самата сила, изцяло се съдържа в нейните ефекти.

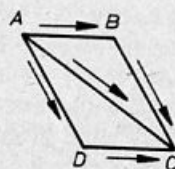
Това ни кара да си обясним идеята за Сила изобщо - едно важно понятие, зародило се в началото на XVIIв. от грубоватата идея за причина. Постоянно усъвършенствано, това понятие дава възможност да се обясняват всички промени в движението на телата и да се мислят всички физически явления. От него се зароди съвременната наука и то промени лицето на земята. Освен че има по-тесен смисъл, то изигра съществена роля за определяне насоката на съвременната мисъл и за напредъка на съвременното общество. Затова си струва да се постареем да го разберем. съгласно нашето правило, трябва да започнем с въпроса Каква е непосредствената полза от мисленето за „сила“. Отговорът е, че така си обясняваме промените в движението. Ако телата бяха оставени на себе си, без намесата на сили, всяко движение би се запазило непроменено и по скорост, и по посока. Освен това промяната в движението никога не става внезапно. Посоката му се сменя винаги плавно, без ъгли. Скоростта нараства постепенно. Геометрите разглеждат продължителните непрекъснати промени като резултат от събиране по правилата на паралелограма на силите. Надявам се, че ако читателят не знае какво е това, той ще извлече полза от следващото обяснение,

но ако не може да понася математиката, по-добре да премине към следващия параграф.

Път е линия, крайт и началото на която се различават. Два пътя се смятат за равни, ако започват от една и съща точка и водят до една и съща точка. Двата пътя ABCDE и AFGHE /фиг. 3/ са равни. Пътища, които не започват от една и съща точка, се смятат за равни при условие, че, ако придвижим който и да е от тях успоредно на първоначалната му позиция, без да го завъртаме, когато началото му съвпадне с началото на другия път, краищата им също съвпадат. Пътищата се разглеждат като геометрична сума тогава, когато единият започва там, където другият свършва. Така например, пътят AE се мисли като сбор от AB, BC, CD и DE. В паралелограма на фиг. 4 диагоналят AC е сума на AB и BC. Или, тъй като AD е геометрически равно на BC, то AC е геометрически сбор от AB и AD.

Фиг. 3

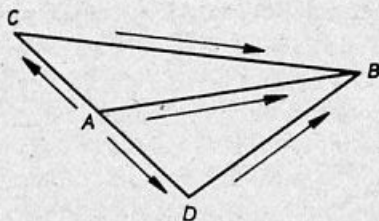

Фиг. 4

Всичко това е условност и означава просто, че сме решили да наричаме равни или сумирани онези пътища, които се намират в описаните отношения. конвенцията обаче е основателна. Правилото за геометрично събиране може да се прилага не само към пътища, но и към всички други неща, които могат да се представят като пътища. Даден път се определя чрез изменящата се посока и разстояние от началния пункт на движещата се по него точка. Значи всичко, определено отначало докрай чрез изменение на посоката и величината, може да се представи като линии, понеже имат само посоки и ускорения. Същото е вярно и за ускоренията, т.е. за промените в скоростите. Това е очевидно за скоростите и става очевидно за ускоренията, ако разберем, че ускоренията се отнасят към

скоростите точно така, както скоростите се отнасят към местоположенията - а именно като състояния в промяната им.

Т.нар. „паралелограм на силите“ е просто правило за събиране на ускорения. то изисква да се представят ускоренията като пътища, а пътищата да се съберат геометрически. геометрите обаче използват „паралелограма на силите“ не само за да събират различни ускорения, но и за да представят дадено ускорение като сбор от няколко други. Нека АВ /фиг. 5/ да е пътът, представящ някакво ускорение - например такава промяна в движението на едно тяло, че след една секунда под влияние на тази промяна тялото да бъде на място, различно от онова, на което би било, ако движението му продължи непроменено така, че път, равен на АВ, да го отведе от новото място на старото.

Фиг. 5

Това ускорение може да се разглежда като сбор от ускоренията, представени от АС и СВ. То може да се разглежда и като сбор от други ускорения, представени от АD и DB, където АD е почти противоположно на АС. Ясно е, че има много различни начини АВ да се представи като сбор от две ускорения.

След това отегчително обяснение, което, надявам се - поради изключителния интерес към понятието за сила, - не е злоупотребило с читателското търпение, най-сетне можем да разберем вложения в това понятие важен факт. Този факт е, че щом действителните промени, които търпят различните части на телата при движението си, се представят подходящо, всяко съставно ускорение ще се окаже точно такова, каквото предписва даден природен закон. Според него телата, в относителните положения, които наистина имат в момента, винаги получават някакви ускорения, които, събрани геометрично, дават получаваното от тялото ускорение.

Само този факт се съдържа в идеята за сила. Всеки, който се постарее ясно да го разбере, ще разбере напълно и какво е сила. дали казваме, че силата е ускорение или че причинява ускорение, е

просто въпрос на изразяване. той има отношение към действителния смисъл на онова, което казваме, не повече, отколкото разликата между френския идиом „Il fait froid“ и неговия английски еквивалент „It is cold“. Странно е, че този прост въпрос обърква хората. Не са малко задълбочените изследвания, в които силата се разглежда като „тайнствена същност“. Това изглежда е просто признание на съответния автор, че се е отказал да получи ясна идея за смисъла на думата! В една нова и добре посрещната работа по аналитична механика⁹ се твърди, че ние разбираме точно ефекта на силата, но не разбираме какво е силата сама по себе си. Това е самопротиворечие. Идеята, която думата „сила“ предизвиква у нас, няма друга функция освен да повлияе на действията ни, а силата не може да се отнася към тях по друг начин освен чрез въздействията си. Ако сме запознати с тях, ние знаем всичко, което следва от твърдението, че дадена сила съществува. не съществува нищо друго, което трябва да се знае. Витаме някаква мъглива идея, че в един въпрос може да има нещо, неподвластно на ума. Когато някои педантични философи са се изправили пред абсурдността на такава гледна точка, те са измислили безсъдържателната разлика между позитивни и негативни понятия, опитвайки се да придадат на идеята си форма, която да не е очевидно безсмислена. нейната несъстоятелност е достатъчно ясна поради изложените преди няколко страници съображения. Но и без тях всеки човек, привикнал към истинско мислене, би трябвало да забележи уклончивия характер на отликата.

4. Реалност

Нека сега се обърнем към логиката и разгледаме едно понятие, което е свързано в най-голяма степен с нейния предмет - понятието за реалност. Ако яснотата се схваща като познатост, няма по-ясна идея от тази. Всяко дете я използва съвсем уверено, без и за миг да мисли, че не я разбира. Ако обаче разбираме яснотата във втория ѝ смисъл, вероятно повечето хора, дори склонните към рефлексивност, биха се затруднили да дадат абстрактно определение за реалното. Възможно е все пак такова определение да се постигне, ако се изтъкнат разликите между реалността и нейната противоположност - измислицата. Измислицата е продукт на нечие въображение и носи характеристиките на нечия мисъл. Това, че те са независими от начина, по който вие или аз мислим, е външна реалност. Има обаче феномени на нашето съзнание, които зависят от нашите мисли и съ-

щевременно са реални, доколкото наистина ги мислим. Но въпреки че техните характеристики зависят от това, как ние мислим, те не зависят от, за какви ги мислим. Един сън има реално съществуване като психичен феномен, ако някой наистина го е сънувал. Че даден човек е сънувал еди-какво си, не зависи от това, какво той си мисли, че е сънувал, и е съвсем независимо от всяко мнение по въпроса. От друга страна, ако се мисли не за факта на сънуването, а за сънуваното нещо, последното запазва своите особености само благодарение на факта, че сме сънували, че то ги притежава. Така можем да определим реалното нещо, чиито характеристики са независими от чиято и да е мисъл.

Това определение може би изглежда задоволително, но е голяма грешка да се приема, че то изяснява докрай идеята за реалност. Затова нека да приложим нашите правила. Според тях реалността, както и всяко друго качество, се заключава в специфичните осезаеми ефекти, пораждани и от нещата, които притежават това качество. Единственият ефект от реалните неща е това, че причиняват вярване, защото всички предизвиквани от тях усещания се очертават в съзнанието като вярвания. Значи проблемът е как истинното вярване /или вярването в нещо реално/ се различава от погрешното вярване /или вярването в измислица/. Както видяхме в предишната статия, най-високо развитите идеи за истина и неистина са свързани преди всичко с експерименталното установяване на мнение. Личност, която избира произволно приеманите от нея твърдения, може да употребява думата „истина“ само за да подчертае решимостта си да държи на своя избор. Разбира се, методът на упорството никога не е преобладавал, защото хората са твърде разумни по природа. Но в литературата от тъмните векове можем да открием удивителни примери. Когато коментира поетически пасаж, в който за кукуряка се говори като за причинител на Сократовата смърт, Скот Еригена¹⁰ не се колебае да увери читателя, че Кукуряк и Сократ били двама изявени гръцки философи и че последният, победен от първия в диспут, приел това твърде тежко и умрял! Каква идея за истина може да има човек, който приема и разпространява без никаква уговорка подобно произволно обяснение? Истинската същност на Сократ, който вероятно би се зарадвал да бъде „победен в диспут“, защото би научил нещо от това, е в куриозен контраст с наивната представа за глосист, за когото /както днешните „родени мисионери“/ дискусиата трябва да е изглеждала просто като сраже-

ние. Вероятно когато философията почнала да се пробужда от дългата си дрямка и преди теологията изцяло да я подчини, всеки философ се вкопчвал в някоя незаета и защитима според него позиция, окопавал се там и от време на време се подавал, за да атакува другите. Дори оскъдните писмени сведения, които са достигнали до нас от онези диспути, ни дават възможност да видим десетки мнения на философи от онова време, свързани с номинализма и реализма. Прочетете началото на „Historia Calamitatum“ на Абелар¹¹, който със сигурност е не по-малко философ от всеки свой съвременник, и ще усетите обзелия го войнствен дух. За Абелар истината е нещо като негова твърдина. Когато преобладавал метода на авторитета, истината не значела нещо повече от католическата вяра. Всички усилия на схоластиците били насочени към съгласуване на вярата в Аристотел с вярата в църквата. Човек може да прерови тежките им свитъци открай докрай, без да намери и един по-далече отиващ аргумент. Трябва да се отбележи, че там, където съществуват едновременно различни религии, ренегатите са презирани дори от онези, чиято вяра приемат - до такава степен идеята за лоялност измества търсенето на истината. От времето на Декарт грешките в схващането за истината са по-малко очевидни. И все пак ученият често се поразява от това, че философите са се насочвали не толкова към установяване на фактите, колкото към откриване на вярване, най-пълно съответстващо на тяхната система. Трудно е последовател на априорния метод да бъде убеден с привеждане на факти. Но ако му се посочи, че мнението му не се съгласува с друго негово изказване, той ще бъде склонен да го оттегли. Такива хора изглеждат да не вярват, че спорът някога ще бъде прекратен. Те смятат, че мнението, естествено за един човек, не е естествено за друг, и че, следователно, никога няма да се стигне до вярване. Като се задоволяват да закрепват собствените си мнения чрез метод, който би довел друг човек до различен резултат, те изневеряват дори на безсилното си схващане за истина.

От друга страна, всички последователи на науката са окуражени от радостна надежда, че достатъчно дълго продължилото изследване ще даде сигурно решение на всеки изследван въпрос. Някой може да изследва скоростта на светлината, като изучава затъмнението на Венера и аберацията на звездите, друг - чрез противостоянията на Марс и затъмненията на Юпитеровите спътници, трети - по метода на Физо, четвърти - по този на Фуко, пети - по движенията на

кривите на Лисажу¹². Шести, седми, осми и девети могат да използват различни методи за сравняване на количествата на статичното и динамичното електричество. Отначало получените резултати може да са различни, но ако всеки усъвършенства своя метод и измерванията си, резултатите неизбежно ще се придвижват към предопределен център. Така е със всяко научно изследване. Различните хора могат да започнат от съвсем противоположни гледни точки, но напредването на изследването ги води, независимо от волята им, към едно и също заключение. Тази активност на мисълта, която ни води не накъдето искаме, а към предначертана цел, напомня волята на съдбата. Никаква смяна на гледната точка, никакъв избор на други факти за изследване, нито дори естествената склонност на ума не могат да позволят на човек да избегне предопределеното мнение. Тази голяма надежда е вплътена в схващането за истина и реалност. Под истина разбираме мнението, чиято съдба¹³ е да бъде прието накрая от всички изследователи. Обектът на това мнение е реален. Ето как бих обяснил реалността.

Може да се възрази, че такава гледна точка е пряко противоположна на абстрактното определение, което дадохме на реалността, доколкото поставя характеристиките на реалното в зависимост от това, какво в последна сметка се мисли за тях. Отговорът е, че реалността е необходимо независима не от мисълта изобщо, а само от онова, което можем да мислим за нея вие или аз, или всяко крайно количество хора. И освен това обектът на крайното мнение зависи от мнението, но самото мнение не зависи от моята, вашата или чиято и да е мисъл. нашата своенравност може безкрайно да отлага установяването на мнение. Възможно е дори да се стигне до всеобщо приемане на произволно мнение дотогава, докато съществува човечеството. Но дори и това не би променило същността на онова вярване, което е единственият възможен резултат от достатъчно задълбоченото изследване. И ако след нашето изчезване се появят други същества, способни на изследване, истинното мнение трябва да е единственото, до което те биха стигнали накрая. „Сразената истина ще се въздигне отново.“ Мнението, което би било краен резултат от изследването, не зависи от това, как всъщност мисли един или друг човек. Реалността на реалното обаче зависи от реалния факт, че в крайна сметка изследването трябва - ако продължи достатъчно дълго - да доведе до вярване в този факт.

Могат да ме попитат какво бих казал за всички незначителни исторически факти, забравени, за да не бъдат никога преоткрити, за изчезналите книги на древните народи, за погребаните тайни:

А колко камъни със блясък чист и светъл
се крият в тъмните недра на океана;
и колко цветове разтварят се и вехнат
и хубостта им чезне невидяна¹⁴.

Нима тези неща наистина не съществуват, защото са безнадеждно извън обсега на нашето познание? И нима тогава, когато вселената /според предвижданията на някои учени/ загине и завинаги изчезне всеки живот, няма да продължи сблъсъкът на атомите, макар че никой няма да знае това? Отговарям, че за никоя възможна степен на знание няма число, достатъчно голямо, за да изрази отношението между неизвестното и известното - но нефилософско е да предполагаме, че достатъчно напредналото изследване няма да постигне решение на всеки въпрос, който има ясно определен смисъл. Кой би казал преди няколко години, че някога ще знаем от какво вещество са звездите, чиято светлина е пътувала до нас може би по-дълго, отколкото съществува човечеството? кой може да е сигурен какво няма да знаем след стотици години? Кой може да отгатне какъв ще е резултатът, ако научните изследвания продължат през идните десет хиляди години така активно, както през последното столетие? И ако това трае милион, билион или колкото искате години, как може да се твърди, че има въпрос, който не може в края на краищата да се реши?

Може да ми се възрази: „Защо се обръща толкова голямо внимание на толкова далечни възможности, след като е тъкмо ваш принцип, че само практическите отлики имат значение?“ Признавам: почти няма значение дали твърдим, че камък на океанското дъно, обгърнат от абсолютна тъмнина, е диамант или не. Но всъщност не твърдим, че може би няма значение и винаги помним, че този камък още утре може да бъде изваден. Но че на морското дъно има скъпоценни камъни, че в непознати земи има цветя и т.н., това са твърдения, които /подобно на онова за диаманта, който е твърд, без върху него да се оказва натиск/ засягат много повече подредбата на нашия език, отколкото смисъла на идеите ни.

Струва ми се, че прилагайки нашето правило, постигнахме достатъчно ясна представа за онова, което разбираме под реалност, и за факта, върху който почива тази идея. Затова, ако предложим тази

метафизическа теория на съществуването да се приеме от всички, които прилагат научния метод за установяване на вярванията, претенцията ни, макар и уникална, не би била неоснователна. Но метафизиката е предмет много повече любопитен, отколкото полезен. Нейното познаване, подобно това на подводен риф, служи най-вече, за да ни предпазва от нея. Затова няма да занимавам читателя повече с Онтология. Аз вече вървах по този път повече, отколкото ми се искаше, и предложих на читателя толкова математика, психология и всякакви други трудно разбираеми неща, та се страхувам, че той вече ме е напуснал и в момента пиша само за съставителя и коректора. Доверих се на значимостта на въпроса. Няма царски път към логиката, а за да се възприемат истински ценни идеи е нужно съсредоточено внимание. Зная, че широката публика предпочита евтиното и достъпното. Затова в следващата статия смятам да не се отклонявам вече от лесно разбираемото. Постаралият се да преброди тази статия читател ще бъде възнаграден в следващата, като види колко красиво може да се използват развитите по този отегчителен начин идеи за проверка на научното мислене.

Дотук не сме пристъпили прага на научната логика. Разбира се, важно е да знаем, как да правим идеите си ясни. Но те могат да бъдат дори толкова ясни, без да са верни. Как да ги правим верни - ни предстои да изследваме. Няма все още правила за създаване на жизнени и творчески идеи, които получават хиляди форми, разпространяват се навсякъде и служат на напредъка на цивилизацията и на човешкото достойнство. Но понякога историята на науката загатва за тайните на това изкуство.

БЕЛЕЖКИ

1. Според дадената в Webster's New Collegiate Dictionary транскрипция името на Пърс би могло да звучи на български като „Пирс“, „Пърс“ и „Пиърс“ /Б. пр./.

2. Всяко съчинение по логика от времето на Пор-роялистите до днес /т.е. до началото на ХХв. - б. пр./ (Б. а.)

3. В статията „Установяването на вярване“ /The fixation of belief“, 1877г./ Пиърс разграничава четири метода за постигане на вярване: метод на упорството; на авторитета; на априорен метод, характерен за метафизиката, и метод на научното изследване. /Б. пр./

4. Все пак той е един развиващ се мислител. Докато отначало бил краен номиналист като Хобс и се занимавал с безсмислената и безплодна „*Arg magna*“ на Раймонд Лулий, впоследствие възприел закона за непрекъснатостта и други учения, противоположни на номинализма. тук говоря за по-ранните му възгледи. /Б. а./

5. Мелюзина /Мелизанда/ е фея от европейската средновековна митология и литература. Възможно е споменаването ѝ тук да е в някаква връзка с несполучливия първи брак на Пърс с Харriet Мелюзина Фей. /Б. пр./

6. Трансубстанциация /„превръщане на субстанцията“/ - християнско тайнство, според което при причестяване вярващите приемат самата плът и самата кръв на Христос. /Б. пр./

7. Преди да се заемем с приложението на това правило, нека да разсъждаваме малко върху неговите следствия. То бе наречено материалистически и скептически принцип. Но то е само приложение на единствения логически принцип, препоръчан от Исус: „По плодовете им ще ги познаете“, и е много дълбоко свързан с идеите на Евангелието. Ние, разбира се, трябва да се пазим от едно твърде индивидуалистично разбиране на това правило. Да се твърди, че човек не постига друго освен онова, към което се стреми, би било жестоко незачитане към огромната маса от хора, които никога не са имали време да работят за друго, освен за задоволяване на своите жизнени нужди и тези на семейството си. Но без пряко да се стремят и без докрай да разбират, те изпълняват изискванията на цивилизацията и раждат друго поколение, за да придвижат историята е още една крачка напред. Плодовете им са колективни, те са постижение на всички хора. Но на какво служат те, каква е тази цивили-

зация, която е продукт на историята, но никога не е завършена? Не можем да се надяваме да придобием окончателно понятие за нея, но можем да видим, че тя е постепенен процес, че включва осъществяването на идеи в съзнанието и в делата на човека, че се осъществява посредством неговите възможности да се учи от опита, който постоянно го засипва с още неовладени идеи. Можем да кажем, че това е процесът, чрез който човекът, при всичката му окаяна нищожност, постепенно се изпълва все повече и повече с духа на Бога, у когото се разпростират История и Природа. Смята се и, че вярваме в бъдещия свят. Но сама по себе си тази идея е твърде мъглива, за да допринесе с нещо съществено за яснотата на обикновените идеи. Банална истина е, че тези, които непрестанно се упоават на своите очаквания, лесно забравят нуждите на настоящето си. Големият принцип на логиката е самоподчинението на „аза“, което не означава, че „азът“ трябва да се постави по-ниско заради някаква крайна победа. може да стане така, но това не бива да е водещата цел. когато изучаваме великия принцип на непрекъснатостта и виждаме как всичко тече и участва пряко в битието на всичко друго, се оказва, че индивидуализмът и неистината са едно и също нещо. Същевременно знаем, че човек не е цяло, докато е сам, че той по същността си е потенциален член на обществото. Опитът на отделния човек е нищо, ако остане изолиран. Ако някой вижда нещо, което другите не могат да видят, говорим за халюцинация. Трябва да се мисли не за „мой“, а за „наш“ опит. Това „ние“ има неограничени възможности.

Не трябва да разбираме практическото в някакъв принизен и жалък смисъл. Индивидуалното действие е средство, а не цел. Всички ние въртим колелото към край който всеки от нас може най-много да зърне - края, за който работят поколенията. Но ние можем да видим, че това ще бъде развитие на въплътени идеи. /Б. а. - 1893г./

8. Обърнете внимание, че в тези редове се срещат „възприемаеми“ /„conceivably“/, „възприемаме“ /„conceive“/, „понятие“, „понятие“, „понятие“ /„conception“/. Сега разбирам, че има хора, които установяват авторството на неподписаните ми текстове, и не се съмнявам, че един белег на стила ми, който им помага, е явното ми нежелание да повтарям думи. Тази петкратна употреба на производни на *conceive* /лат. - съобразявам, замислям, схващам - б. пр./ вероятно е имала някаква цел. Всъщност те са две. Първата беше да покажа, че говоря за смисъл само като за интелектуален общ

смисъл. Втората цел беше да се избегне опасността от разбиране на казаното като опит да се обясни дадено понятие чрез възприятия, образи, схеми или както и да е по друг начин, а не чрез понятия. Не съм искал да кажа, че действията, които са по-строга единични от всичко друго, биха могли да конституират общия смисъл или адекватната интерпретация на който и да е символ. Сравних действието с финал в симфонията на мисленето, където вярването е затихването. Никой не мисли, че няколкото такта в края на една музикална тема са нейната цел. Те могат да бъдат наречени неин краен резултат. Но очевидно сравнението не би могло да има детайлно приложение. Споменах го само за да покажа, че изразеното от самия мен подозрение /в статията аза прагматизма в *Baldwin's Dictionary*/ - че статията /препрочетена твърде бързо/ изразява стоическа, т.е. номиналистическа, материалистическа и крайно примитивна степен на мислене - беше неправилно.

Няма съмнение, че в крайна сметка прагматизмът прави от мисълта приложение на действието - на осмисленото действие. Но между това и схващането, че то или представя мисълта /в значението ѝ на общ смисъл на символите/ като състояща се от действия, или пък приема действието за фактически последна цел на мисленето, има същата разлика, както между това, да се каже, че живото изкуство на художника се свежда до полагане на боя върху платното, и това, да се твърди, че въпросното живо изкуство се изчерпва с полагането на боя или че крайната му цел е полагането на боя. Според прагматизма мисленето се заключава в живата обмяна на символи, чиято цел са съобразените с условията общи решения за действие. що се отнася до крайната цел на мисленето, която трябва да е цел на всичко, тя е отвъд човешкото разбиране. Но доколкото моята мисъл се е доближила до нея - с помощта на много хора, сред които бих могъл да назова Ройс с неговата книга „Свят и индивид“ /американски философ, 1855-1916 - б. пр./, Шилър със „Загадките на Сфинкса“ /английски философ прагматист, 1864-1937 - б. пр./, също както и известния поет Фридрих Шилер с „*Aesthetische Vriefe*“, Хенри Джеймс старши със „Субстанция и сянка“ /американски философ и теолог, 1811-1812 - б. пр./, заедно със самия Сведенборг /шведски теософ, 1688-1772 - б. пр./, - *vir* /„мъж, човек“ - лат. - б. пр./ се ражда от безкрайното натрупване на самоконтрол. Чрез действие и мисъл той изгражда естетически идеал не просто в

интерес на собствената си бедна глава, а като оня дял, който Бог му предоставя в делото на сътворението.

Изменяйки правилата за самоконтрол, този идеал мени действието, а също и опита - както на отделния човек, така и на другите. Центробежното движение се възобновява като центростремително и т.н. А може и да се приеме, че цялото е частица от онова, което е ставало в продължение на толкова дълго време, в сравнение с което всички геологически епохи напомнят повърхността на електрон, сравнена с тази на планета. / Из „Следствия от прагматизма“, 1906./ (Б. а.)

9. Г.Р.Кирхоф /1824-1887/ - германски физик. Става дума за неговата *Vorlesungen über math. Physik*. /Б. пр./

10. Йоан Скот Еригена /810-877/ - средновековен философ, автор на едни от най-значителните произведения на ранната схоластика. /Б. пр./

11. Пиер Абелар /1097-1142/ - един от най-изявените мислители на европейското средновековие. Освен на многобройни философски и теологически трактати той е автор и на своеобразна автобиография - „История на моите бедствия“ / *Historia Calamitatum* / (Б. пр.)

12. Арман Физо /1819-1896/, Жан Бернар Фуко /1819-1868/, Жюл Антоан Лисажу /1822-1880/ - френски физици. /Б. пр./

13. Съдба е просто онова, което със сигурност ще стане и по никакъв начин не може да се избегне. Предразсъдък е да се смята, че някои събития са предопределени. Но предразсъдък е и да се предполага, че световната съдба никога не може да бъде освободена от предразсъдъчната си окраска. Съдба на всички ни е да умрем. /Б. а./

14. Тук Пърс цитира „Елегия, писана в църковен двор“ / „*Elegy, written in a country church yard*“ / от английския поет Томас Грей /1716-1771/. (Б. пр.)

Превод Борjana Кацарска

КАКВО Е ПРАГМАТИЗМЪТ?*

1. Експерименталистският възглед за твърдението

Авторът на настоящата статия е убеден от собствен опит, че влиянието на лабораторния живот върху мисълта на всеки физик, химик или представител на която и да е експериментална наука е неподозирано силно. Самият експерименталист¹ едва ли си дава напълно сметка за това, защото хората, чийто интелект наистина познава, приличат твърде много на него в това отношение. Той никога не може да опознае дълбоко хора със съществено различен от своя начин на мислене, формиран най-вече чрез книжно образование, дори и да е в много близки отношения с тях. Той и те приличат на вода и олю. Дори и да бъдат размесени, те бързо ще тръгнат по различни духовни пътища и ще запазят само лек привкус от близостта си. Ако хората от втория тип можеха умело да проникнат в експерименталистическото мислене - а тъкмо това, в по-голямата си част, те не умеят да правят, - скоро биха открили, че с изключение може би на някои теми, при които съзнанието му е възпрепятствано от лично чувство или от възпитание, експерименталистът е склонен да мисли ^{за} всяко нещо така, както за него се мисли в лабораторията - т.е. като въпрос на експеримент. Разбира се, никой жив човек не притежава изцяло характеристиките на типа: не типичния лекар виждате всеки ден в колата му и не типичния педагог ще срещнете в първата класна стая, в която влезете. Но след като сте открили или въз основа на наблюдения идеално сте реконструирали типичния експерименталист, вие ще разберете, че каквото и твърдение да отправите към него, той или ще го приеме в смисъл, че ако някакво предписание за експеримент може да се изпълни и бъде наистина изпълнено, резултатът ще бъде опитно установяване на описаното нещо, или пък няма да види никакъв смисъл във всичко, което казвате. Ако му кажете, както господин Балфор² каза неотдавна пред Британската Асоциация, че: „физикът... търси нещо по-дълбоко от законите, свързващи възможните опитни обекти“, че „неговият обект е физическата реалност“, която не се открива в експеримента, и че съществуването на такава неекспериментална реал-

* Perice, Ch.S. What Pragmatism Is. - The Monist. An International Journal of General Philosophical Inquiry, 1905, № 15, 161-181. Преводът, както и при първата статия, е направен по събраните съчинения на Пърс в 6 тома.